

XVIII
amžiaus
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2020

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-76)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-73-3

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PERSONALIJOS

Jolita Sarcevičienė

„Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui . . . 18
“I am Looking for your Grace in all Four Corners of the World...” Letters of Antoni Kazimierz Sapieha to Administrator of Merkinė Wojciech Kurzewski. *Summary* . . . 43

Bernadetta Manyś

Samotna w miłości? Autokreacja epistolograficzna Anny z Mycielskich Radziwiłłowej . . . 44
Meilės vienišė? Epistolografinis Onos Mycielskytės-Radvilienės sąjūvaizdžio kūrimas. *Santrauka* . . . 56

Андрей Мацук

Деятельность Леона Казимира Шемета в общественно-политической жизни Великого княжества Литовского в первой трети XVIII в. . . . 57
Leonas Kazimieras Šemeta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeniniame-politiniame gyvenime XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Santrauka* . . . 70

Tomasz Ciesielski

Dwa poselstwa oboźnego litewskiego Ignacego Ogińskiego na dwór petersburski. Rola Litwinów w kontaktach dyplomatycznych z Rosją w latach 1711–1763 . . . 71
Dvi Lietuvos stovyklininko Ignato Oginskio pasiuntinybės į Sankt Peterburgą: lietuvių vaidmuo diplomatinuose santykiuose su Rusija 1711–1763 metais. *Santrauka* . . . 104

Dariusz Rolnik

Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793) . . . 106
Politiniai ir ideologiniai paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionės į Sankt Peterburgą pėdsakais (1793 m.). *Santrauka* . . . 116

Aldona Prašmantaitė

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai . . . 117
Strokes from the Career of Franciszek Ksawery Michał Bohusz. *Summary* . . . 135

IDĖJOS, SIMBOLIAI, PRAKTIKA

Vilius Mačkinis

Prigimtinės tvarkos idėja kaip Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus politinio mąstymo pagrindas . . . 138

Idea of Natural Order as a Basis for Political Thinking in the Sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Summary* . . . 168

Magdalena Górska

Emblematyka w Rzeczypospolitej epoki Oświecenia – metamorfozy tradycji symbolicznej . . . 170

Abiejų Tautų Respublikos emblematika Apšvietos epochoje – simbolikos tradicijos metamorfozės. *Santrauka* . . . 189

Stanisław Witecki

Józef Kazimierz Kossakowski and the Everyday Life of Priests in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Period of Enlightenment . . . 190

Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir kasdienis dvasininkų gyvenimas Apšvietos epochos Abiejų Tautų Respublikoje. *Santrauka* . . . 204

Adam Stankevič

Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas . . . 205

Assignment and Administration of Public Punishments by Kaunas Castle Court in the Late Eighteenth Century. *Summary* . . . 227

REFLEKSIJOS

Darius Baronas

Didžiųjų istorijos įvykių atspindžiai Mažesniųjų brolių konventualų memoriale: XVIII–XIX a. pradžia . . . 230

Great Events as Reflected in the Memorial Book of Friars Minor Conventual: Eighteenth to Early Nineteenth Century. *Summary* . . . 249

Aleksandra Skrzypietz

Sapiehowie i ich związki z Karolem XII – refleksja rodu nad wydarzeniami z przełomu wieków . . . 250

Sapiegos ir jų ryšiai su Karoliu XII – amžių sąvartos įvykių refleksijos. *Santrauka* . . . 268

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Politinės ir geopolitinės Augustino Midletono refleksijos (1790–1792) . . . 269

Political and Geopolitical Reflections by Augustyn Middleton (1790–1792). *Summary* . . . 293

Lina Balaišytė

Vincentas Ignacas Marevičius apie save ir Tėvynę: XVIII a. pabaigos literato (savi)refleksijos . . . 294

Wincenty Ignacy Marewicz about Himself and the Homeland: (Self) Reflections of the Late Eighteenth-Century Writer. *Summary* . . . 322

Rūta Janonienė

Apie oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį . . . 323

About the 1791 Picture of Vilnius by Oberbombardier Wojciech Iwaszkiewicz. *Summary* . . . 334

Domininkas Burba

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų refleksijos apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. privačios korespondencijos duomenimis . . . 335

Reflections of Inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania on Political Changes at the End of 1794 to 1795 according to the Data of Private Correspondence. *Summary* . . . 357

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos istorija*, t. VII, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 724 p. ISBN 978-609-8183-53-5 / *Robertas Jurgaitis* . . . 360

Remigijus Civinskas, Liudas Glemža. *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 312 p.

ISBN 978-609-467-376-49 (spausdintas), ISBN 978-609-467-375-7 (internetinis) / *Virgilijus Pugačiauskas* . . . 364

Iliustracijų sąrašas . . . 366

Asmenvardžių rodyklė . . . 368

Vietovardžių rodyklė . . . 386

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS GYVENTOJŲ REFLEKSIJOS APIE POLITINES PERMAINAS 1794 M. PABAIGOJE – 1795 M. PRIVAČIOS KORESPONDENCIJOS DUOMENIMIS

DOMININKAS BURBA

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Anotacija. Darbe tiriama 1794 m. pabaigos (Tado Kosciuškos sukilimo pralaimėjimo) – 1795 m. vėlyvo rudens (trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo) laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietinių gyventojų privati korespondencija, kurioje minėtos politinės permainos. Analizuojamos to meto susirašinėjimo temos ir visuomenės reakcija į valstybės egzistavimo pabaigoje vykusius politinius procesus bei jų padarinius – naujos administracijos kūrimąsi, sukilimo atgarsius.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Rusijos imperija, privati korespondencija, 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimas, trečiasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas, lojalumas, kariuomenė.

Įvadas

Laikotarpis nuo 1794 m. pabaigos (Tado Kosciuškos sukilimo pralaimėjimo) iki 1795 m. spalio 24 d., kuomet buvo pasirašyta sutartis dėl trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, – nors gana trumpa, bet reikšminga, dar mažai ištirta Lietuvos istorijos atkarpa. Tuo metu Rusijos imperijos kariuomenės užimtoje teritorijoje visuomenės padėtis buvo labai neaiški. Viena vertus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavadinimas nebuvo panaikintas, rinkosi seimeliai, veikė teismai. Tačiau gyventojai turėjo prisiekti būsiantys ištikimi imperatorei Jekaterinai II ir jos sūnui – sosto paveldėtojui Pavelui. Jau kūrėsi imperinė administracija, krašte šeiminkavo svetima kariuomenė, 1795 m. netgi vyko pirmoji gyventojų revizija (surašymas), kurią vykdė naujieji krašto šeiminkai¹. Lietuvos vyriausiojoje mokykloje paskaitos nevyko, bet buvo deramasi su imperijos valdžia dėl jos atnaujinimo². Tokie faktai liudijo, kad galutinis užimtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos prijungimas prie Rusijos imperijos buvo tik laiko klausimas.

1 Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 77.

2 Janina Kamińska, Akademia wileńska w latach 1792–1799, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 2000, t. 40, p. 5–6.

Palaiptiesiems vykę pokyčiai buvo skausmingi ir sudėtingi, turėję ilgalaikes pasekmes. To meto vietinės visuomenės nuotaikos atsispindėjo išlikusiuose atsiminimuose ir privačioje (t. y. ne žinybinėje) korespondencijoje, politinės satyros ir publicistikos kūrinuose bei kituose šaltiniuose. Lenkų tyrinėtojas Piotras Źbikowski teigė, kad valstybingumo netektį akivaizdžiai nutylėjo netgi to meto pagrindiniai literatai, nors po šalį sklido anoniminiai eilėraščiai, šlovinę Tėvynę ir jos patriotus, smerkę okupantus bei jų vietinius šalininkus, dažnai būdavo išjuokiamas paskutinis karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis, Jekaterina II ir Targovicos konfederatai³.

Vis dėlto šio laikotarpio šaltiniai nedaug panaudoti ir ištyrinėti. Dar Leonidas Źytkowiczius konstatavo, kad tiriant perėjimo iš vienos valstybės į kitą temą labai trūksta korespondencijos ir memuaristikos šaltinių. Jis taip pat kategoriškai atmetė didelę dalį korespondencijos ir memuaristikos šaltinių, juos laikydamas beverčiais, nes šių šaltinių autoriai dažnai nutylėdavo svarbius įvykius. L. Źytkowiczius daugiausia pristatė ir panaudojo atsiminimus⁴, tačiau savo darbe nesirėmė privačios korespondencijos šaltiniais.

Būtų neteisinga teigti, kad laikotarpio tarp sukilimo pralaimėjimo ir trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo istoriografija yra skurdi, nes daugelis temų joje neminima. XIX–XX a. pirmojoje pusėje rašiusių autorių – Józefo Ignacy'o Kraszewskio⁵, Henryko Mościckio⁶, Michailo de Pule (*Михаил Федорович Де-Пуле*)⁷ darbai, nors vargu ar objektyvūs ir skirti visų pirma politinei istorijai, tačiau šiandien vis dar tebeaktualūs. Kapitalinė, nors jau gerokai senstelėjusi, L. Źytkowicziaus studija atskleidė daug faktų, kurie įvyko lūžiniu momentu⁸. Šie autoriai daugiau analizavo institucinius pasikeitimus, o visuomenės, ypač ne jos elito narių, reakcija į naują tvarką juos domino mažiau. Kiek kitokio pobūdžio buvo mentalinius pasikeitimus visuomenėje tyrusių autorių Halinos Beresnevičiūtės-Nosalovos⁹ ir Jaroslawo Czubyto¹⁰ veikalai apie visuomenės nuostatas platesnėje laiko ir erdvės perspektyvoje. Visgi,

3 Piotr Źbikowski, Wstęp, in: *Między rozpaczą i nadzieją: antologia poezji porozbiorowej lat 1793–1806*, zebrał i opracował Marek Nalepa (Biblioteka Tradycji. Seria Pierwsza, nr 56), Kraków: Collegium Columbinum, 2006, p. VII.

4 Leonid Źytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1938, p. XIII.

5 Józef Ignacy Kraszewski, *Polska w czasie trzech rozbiorów, 1772–1799: studia do historii ducha i obyczajów, 1791–1799*, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Źupańskiego, 1875, t. 1–3.

6 Henryk Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, Wilno: nakładem „Kurjera Litewskiego“, 1913–1914, t. 1–2.

7 Михаил Федорович Де-Пуле, *Станислав-Август Понятовский в Гродне и Литва в 1794–1797 годах*, Санкт-Петербург: Типография Майкова, 1871.

8 Leonid Źytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*.

9 Halina Beresnevičiūtė-Nosalová, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius: Vaga, 2001.

10 Jarosław Czubyto, *Zasada „dwóch sumień”: normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa: Neriton, 2005.

minėtųjų autorių veikaluose analizuojami klausimai skiriasi nuo šiamo straipsnyje keliamo tikslo – pastarieji istorikai, kaip ir daugelis kitų mokslininkų, tyrinėjančių panašias temas, nenusileido iki žemesnėje visuomenės pakopoje buvusių žmonių momentinės pozicijos. Verta atkreipti dėmesį ir į neseniai pasirodžiusią Remigijaus Civinsko ir Liudo Glemžos monografiją apie Kauno miesto elitą paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos ir pirmaisiais Rusijos imperijos dešimtmečiais¹¹.

Klausimas, kaip korespondencijoje ir atsiminimuose atsispindėjo kardinalūs Abiejų Tautų Respublikos politinio gyvenimo ir visuomenės pokyčiai, istoriografijoje jau nagrinėtas, tačiau tiek Stanislovo Augusto Poniatovskio laikotarpį memuaristikoje tyrinėjęs Dariuszas Rolnikas¹², tiek Jerzy Wójtowiczus¹³, Kazimierz Bartkiewiczus¹⁴, Jerzy Grobis¹⁵ bei kiti savo tyrimo objektais pasirinko visų pirma Lenkijos teritoriją, aukštesnės visuomenės pakopos bajorų poziciją arba literatūros kūrinius. Siekiant plačiau suvokti visuomenės refleksijas vertinant politinius įvykius, tiriamųjų ratą reikėtų išplėsti, pirmiausia įtraukus daugiau privačios korespondencijos šaltinių. Jau rašyta ir apie Radvilų šeimos – Martyno, Antano, Motiejaus susirašinėjimą politinių įvykių fone¹⁶, bet šiuose laiškuose pristatyta aristokratų pozicija, šio darbo pagrindu tapę laišškai rašyti iš teritorijų, kurios Antrojo padalijimo metu buvo prijungtos prie Rusijos imperijos bei Prūsijos karalystės. Dabartinis tyrimas turi kiek kitas chronologines ir geografines ribas.

-
- 11 Remigijus Civinskas, Liudas Glemža, *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*. Monografija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2019.
- 12 Dariusz Rolnik, Postawy szlachty polskiej z terenów II zaboru pruskiego wobec nowych władz w 1793 r., in: *Dyplomacja. Polityka. Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Idzi Panic, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001, p. 278–288; Idem, II rozbiór kraju w opiniach szlachty okrojonej Rzeczypospolitej i jego wpływ na postawy obywateli wobec powinności względem ojczyzny w pierwszej połowie 1793 roku, in: *Studia Historyczne*, 2002, s. 2, p. 127–146; Idem, Urzędnicy centralni i nadworni Polski (Korony) wobec konfederacji targowickiej 1792–1793, in: *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, red. Jerzy Grobis, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, p. 177–193; Idem, Obraz Rosji i Rosjan w opiniach polskiej szlachty koronnej wschodnich Kresów Rzeczypospolitej w latach 1788–1793. Z dziejów stereotypu Rosji i Rosjan w Polsce doby nowożytnej, in: *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, red. Włodzimierz Bonusiak, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2002, p. 290–304; Idem, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792 – styczeń 1793)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000; Idem, O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej w 1792 roku, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2004, t. 1, p. 73–95.
- 13 Jerzy Wójtowicz, Społeczeństwo polskie po trzecim rozbiorze. Opór, przystosowanie, kolaboracja, in: *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, p. 227–244.
- 14 Kazimierz Bartkiewicz, Pierwszy i drugi rozbiór Polski w opiniach parlamentarzystów doby stanisławowskiej, in: *Ibid.*, p. 87–99.
- 15 Jerzy Grobis, Stanisław August Poniatowski w staropolskich opiniach lat 1792–1794. Przyczynek do rozpadu Rzeczypospolitej, in: *Ibid.*, p. 116–131.
- 16 Домининкас Бурба, Отцы и дети на стыке эпох. Семейные отношения князей Радзивиллов в конце XVIII – начале XIX в., in: *Материнство и отцовство сквозь призму времени и культур: материалы IX международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 13–16 октября 2016 г.*, Смоленск–Москва: Изд-во СмоленГУ, ИЭА РАН, 2016, т. 2, p. 378–380.

Šio straipsnio tikslas – parodyti, kaip į valstybingumą naikinančias permainas reagavo vidutiniai ir smulkieji bajorai, dvasininkai, profesūra, bei atskleisti bendrąsias laišku tendencijas. Darbe ne tik stengiamasi pateikti laišku iš lūžinio laikotarpio informaciją, išsiaiškinti autorius ir, kiek tai yra įmanoma, korespondencijos rašymo aplinkybes bei priežastis. Atskleidžiant ir komentuojant istorinius faktus, išskiriant svarbiausias problemas, siekiama parodyti laikotarpio specifiką, detales, kontekstą. Svarstoma, kiek patikima ši informacija, ir samprotaujama, kiek politiniai įvykiai pakeitė visą to meto visuomenės padėties matymą ir mąstymą apie politinę situaciją.

Surasta privati korespondencija suteikia galimybių atsakyti į šiuos klausimus, tačiau šios galimybės kiek ribotos dėl šaltinių fragmentiškumo bei negausumo. Pažymėtina, kad korespondencijoje neretai yra užfiksuota informacija, kurios kiti šaltiniai nepateikia. Laiškai dažniausiai rašomi karštais įvykių pėdsakais, juose nušviečiami įvykiai, pasireiškia autoriaus asmenybė, jo interesai ir politinės pažiūros. Tai ryški, netgi kritiška reakcija į istorinius įvykius, kurių liudinininku buvo pats laišku autorius¹⁷. Aišku, remtis laiškais ir daryti išvadas apie visuomenės reakciją galima tik sukaupus nemažą korespondencijos kiekį ir suvokiant to meto kontekstą. Tačiau šia tema domimasi ne pirmą dešimtmetį ir peržiūrėtas ne vienas išlikęs fondas.

Būtina trumpai pristatyti ir įvertinti šį istorijos šaltinį. Apie laišku specifiką jau buvo svarstyta 2004 m. tekste, skirtame Stanislovo Vitanovskio korespondencijai, vykstant kovoms dėl Abiejų Tautų Respublikos sosto mirus Augustui II¹⁸. Laiškai – kartu ir egodokumentinis (t. y. jame pateikiami žmogaus asmeniniai išgyvenimai, emocijos, jausenos) šaltinis. Apie laišku kaip egodokumentų tyrimo specifiką nemažai rašyta šią problematiką analizuojančiuose Arvydo Pacevičius darbuose¹⁹. Lenkų mokslininkai Waldemar Chorażyczewski, Agnieszka Rosa savo darbe konstatavo, kad daugelis išlikusių istorijos šaltinių (taip pat ir laišku) gali būti nagrinėjami ir kaip egodokumentai, ieškant subjektyvių nuostatų, ir kartu – tiesiog kaip įprasti šaltiniai, siekiant atskleisti objektyvius faktus²⁰. Šiame tyrime taip pat pasirinkta metodika, kuria siekiama ne tik atskleisti faktų iš nagrinėjamo

17 Редажинальд Васильевич Овчинников, Письма, in: *Советская историческая энциклопедия*. Москва: Советская энциклопедия, 1968, т. 11, р. 168–169.

18 Domininkas Burba, Vieno karinio konflikto atspindžiai: iš Stanislovo Vitanovskio korespondencijos, in: *Darbai ir dienos*, 2004, т. 37, р. 181–186; Arvydas Pacevičius, Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, р. 113–126.

19 Arvydas Pacevičius, Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys, р. 113–126; Idem, Egodokumentų tyrimai: senos erdvės – nauji horizontai, in: *Bibliotheca Litwana IV: privati raštija ir egodokumentinis paveldas / Private Writings and Egodocumentary Heritage*, Vilnius: Akademine leidyba, 2017, р. 11–20.

20 Waldemar Chorażyczewski, Agnieszka Rosa, Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna – spuścizna egodokumentalna, in: *Egodokumenty: tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. Waldemar Chorażyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, р. 11–21.

laikotarpio, bet ir stengiamasi svarstyti laiškų autorių asmeninius įvykių vertinimo motyvus. Tiesa, būtina pripažinti, kad tam dažnai trūksta medžiagos.

Straipsnyje panaudotos korespondencijos šaltiniai nėra gausūs, kol kas žinomi 25 laiškai, kuriuose minėti politiniai įvykiai, tad kiltų klausimas dėl turimos medžiagos kiekio. Juk, be abejo, Lietuvos bei užsienio archyvuose tokio pobūdžio laiškų dar galima būtų rasti. Tad ar tyrimas turi prasmę? Vis dėlto tai, kad korespondencijos yra palyginti nedaug, suteikia galimybes be didesnių paklaidų atrasti ir nustatyti pagrindines tendencijas. Vargu, ar kitų rastųjų laiškų turinys galėjo radikaliai skirtis. Aišku, neatmestina galimybė, kad suradus plačius korespondencijos šaltinių klotus, situacija iš pagrindų pasikeistų.

Dažnai plačiuose korespondencijos kompleksuose šis laikotarpis tarsi neegzistuoja – neišlieka jokių, netgi buitinio, asmeninio turinio, laiškų iš šio periodo. Pavyzdžiui, vieno iš žymiausių XVIII a. pabaigos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Liudviko Skumino Tiškevičiaus ūkinėje korespondencijoje, kuri išliko Vroclavo Osolinskių bibliotekoje, tiriamojo laikotarpio korespondencija iškart dingsta, o vėliau jos vėl pagausėja²¹, nors kiti šaltiniai aiškiai atskleidžia, kad grafas gyveno ir savo ekonominę ir ūkinę veiklą aktyviai tęsė, dalyvavo ir politiniame gyvenime, būdamas Lietuvos didikų delegacijos į Sankt Peterburgą, padėkojusios Jekaterinai II už „maišto numalšinimą“ ir išreiškusios norą tapti jos pavaldiniais, vadovu. Analogiška situacija ir su kito į Sankt Peterburgą vykusio (tiesa, su atskira žemaičių delegacija) būsimojų Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio susirašinėjimu su Žemaičių kanauninku Jonu Januševskiu (*Jan Januszewski*) – lūžinio laikotarpio laiškų šiame komplekse taip pat nėra²². Blieka tik spėlioti apie šio trūkumo faktą – greičiausiai laiškai egzistavo, bet dėl tam tikrų priežasčių (konspiracinių tikslų ar kaip tik, norint, kad ateities kartoms neliktų žinių apie galbūt nepatriotinius poelgius valstybės žlugimo akivaizdoje) amžininkų ar palikuonių buvo sunaikinti ar pašalinti iš bendro komplekso.

Vis dėlto laiškų iš 1794 m. pabaigos – 1795 m. trijų pirmųjų ketvirtadalių Lietuvos ir užsienio archyvuose rasta. Panaudoti laiškai saugomi Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje esančiuose Sapiegų (139), Povilo Karazijos (264) kolekcijos fonduose. Informacijos būta Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, Senojo universiteto, arba Adomo Čartoriskio kuratoriumo (2), fonde, profesorių Mykolo Polinskio-Pelkos (14), Martyno Počobuto (16) fonduose, taip pat Lietuvos valstybės istorijos archyvo Mokslo mylėtojų draugijos (1135) fonde tarp Lopacinskių dokumentų, Gurskių (1281), Laiškų kolekcijos (1387) fonduose. Po vieną laišką rasta Nacionalinės

21 1777–1808 m. L. S. Tiškevičiaus ūkinė korespondencija, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Rękopisów, sygn. 5389/I, Mf. 1520.

22 1779–1812 m. J. A. Giedraičio laiškai Žemaičių kanauninkui J. Januševskiu, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 1, b. F619.

Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje esančiame Juozo Daugirdo istorinių aktų kolekcijos (94) fonde, Čartoriskių bibliotekoje ir muziejuje Krokovoje bei Krokuvos Jogailaičių bibliotekoje, jų būta Lenkijos senųjų aktų archyve Varšuvoje – Radvilų, Neboruvo Radvilų, Zabelių fonduose.

Dėl ypatingos specifikos į darbą neįtraukiami, pavyzdžiui, Stanislovo Augusto Poniatovskio laišakai iš Gardino (visgi faktiškai namų arešte kalintas karalius nebuvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojas, jo patirtys ir padėtis buvo visai kitokia nei vietinių) ar korespondencija, kurioje buvo informacijos, susijusios su Lietuva, bet ši korespondencija buvo siūsta iš visai kitų teritorijų, taip pat kaip ir Lenkijos didikų, pavyzdžiui, Izabelės Čartoriskos laišakai, rašyti iš Gardino, matyt, atvykus aplankyti Stanislovo Augusto Poniatovskio. Tad šie laišakai straipsnyje naudojami tik palyginimui.

Darbe tik palyginamajai analizei pasitelkti to meto atsiminimai bei kiti šaltiniai apie lūžinį laikotarpį, to laikotarpio korespondencija iš vietovių, kurios neįėjo į paskutinio padalijimo teritoriją.

Sudėtinga apsibrėžti tikslią tyrimo chronologiją. Pirmoji data – tai 1794 m. spalio 30 d. pasirašytas Jekaterinos II įsakymas apie Nikolajaus Repnino (*Николай Васильевич Репнин*) paskyrimą Lietuvos generalgubernatoriumi. Paskutinis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas įvyko 1795 m. spalio 24 d. pagal Grigaliaus kalendorių, tačiau dėl to meto komunikacijos sudėtingumo ir to meto administracijos darbo kokybės galutiniai valstybės prijungimo teisinio įtvirtinimo procesai nusitęsė. Pavyzdžiui, priesaikos imperatorei, t. y. imperijai, tekstas buvo datuotas Sankt Peterburge 1795 m. gruodžio 14 d., o jo priėmimas ir vykdymas užtruko iki 1796 m. sausio 3 d. – vasario 3 d., kaip bylojo po šiuo dokumentu esantys lenkiški teismo pareigūnų priesaikai, padaryti Vilniaus pavieto žemės teismo kanceliarijoje²³. Pavyzdžiui, žinoma, kad Vilniaus Bernardinų bažnyčioje priesaika įvyko 1796 m. sausio 31 d.²⁴ Visgi panaudotų laiškų datos neperžengia paties padalijimo akto pasirašymo chronologijos ir į darbo objektą neįtraukiama korespondencija iš 1796 m. pradžios; darbo chronologija baigiasi 1795 m. spalio pabaiga.

Laiškų tendencijos: autoriai ir aplinkybės, chronologija ir geografija

Kaip jau minėta, tiriamą įvairių visuomenės sluoksnių korespondencija nuo parei-gybes turinčių gan turtingų bajorų bei vyskupų iki ekonomų, tarnautojų, bajorijos

23 1795 m. gruodžio 14 d. priesaika Rusijos imperijai, 1796 m. Vilniaus pavieto žemės teismo knyga, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. Senieji aktai (toliau – SA), b. 4243, l. 1123–1124.

24 1795–1836 m. Vilniaus bernardinų vienuolyno dienoraštis, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 20813, l. 15v; Rūta Jannonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 333.

hierarchijoje buvusių žemesnėje pozicijoje, vikarų ir vienuolių; nuo universiteto profesorių iki karininkų. Vis dėlto dažnai sunku ką nors daugiau pasakyti apie korespondavusių asmenų biografiją, nes laiškuose dažnai stinga kitos konkrečios informacijos – asmens luomo, finansinės ir visuomeninės padėties. Tačiau netgi tuomet, jei didelė dalis tokios informacijos žinoma, sunkiai įveikiamas būna kitas klausimas – asmeniniai žmonių tarpusavio santykiai. Iš laiškų dažnai nesunku nuspręsti, kuris asmuo tarnavo galingesniai, tačiau sudėtinga sužinoti bendravimo aplinkybes. Galbūt pavaldinys turėjo savo nuomonę apie politinius įvykius, tačiau rašydamas aukštesnės padėties bajorui tiesiog žinojo, kad šis nepageidautų jos išgirsti. Kita vertus, vykstant tokiems sudėtingiems procesams kaip XVIII a. pabaigos įvykiai, pralaimėjus 1794 m. sukilimui, daugelis žmonių slėpė savo mintis, bijodami įkliūti okupacinei administracijai. Laiškai, kuriuose buvo aiškiai reiškiami svarstymai, nukreipti prieš okupaciją ir jos vykdytojus, galėjo būti sunaikinami arba konfiskuojami, tačiau kritinių minčių korespondencijoje nestingia.

Istorine prasme trumpo laikotarpio laiškų chronologijos tendencijos gana aiškios. Iš 1794 m. pavyko rasti tik vieną laišką, rašytą gruodžio mėnesį. Tuomet iš Vilniaus rašė Starodubo žemės teisėjas Tadas Erdmanas (*Tadeusz Erdman*) kitam savo giminės atstovui – Trakų pavieto rotmistrui, Riomerių valdų komisarui Simonui Erdmanui (*Szymon Erdman*) į Antanašę (dabartiniame Rokiškio rajone).

Laiškų autorių socialinė padėtis buvo įvairi. Reikia pabrėžti, kad visi laiškų autoriai buvo vyrai. Kai kurie jų turėjo valstybės ar pavieto pareigybės, laikė seniūnijas. Ryški tendencija – daugelis adresatų buvo aukštesnės socialinės padėties nei laiškų autoriai. Tai suprantama – išlikę daugiausia galingesnių, įtakingesnių, turtingesnių giminių archyviniai fondai, o pavaldinių visuomet gausiau nei plačių valdų savininkų. Kauno žemės teisėjas Adomas Kozakovskis (*Adamj Kozakowski*) rašė iš Kulvos (dabartiniame Jonavos rajone). Naugarduko pavieto vaiskis Kazimieras Jablonskis iš Rymo (Ašmenos paviete, netoli Valažino) rašė būsimojo profesoriaus matematiko motinai Marijonai Polinskai (*Marianna Polińska-Pelka*) į Žerebkovičius (Naugarduko pavietą), iš Pabalėnų ir Luokės rašė Žemaitijos vėliavininkas, Tirkšlių seniūnas, Šv. Stanislovo ordino kavalierius Feliksas Važynskis (*Feliks Ważyński*).

Zabielų valdų padėtimi rūpinosi Labūnavos (dabar Kėdainių rajonas) parapijos rotmistras (parapijos rotmistro laipsnis būdavo suteiktas per T. Kosciuškos sukilimą²⁵) Adomas Vilamovičius (*Adam Wilamowicz*), rašęs į Labūnavą Kauno pavieto maršalo Ignoto Juozapo Zabelos valdų komisarui Mackevičiui, kuriam iš netolimų apylinkių (to meto Upytės pavieto, netoli Panevėžio) laiškus siuntė ir L. Lenkevičius, greičiausiai taip pat dirbęs valdų ekonomu, nes rašė ūkinėmis temomis. Jonas Vročynskis (*Jan Wroczyński*) buvo Palazdynės (dabartiniame Zarasų rajone) ekonomas, iš ten ir parašė savo laišką.

25 Už šį ir kitus paaiškinimus apie 1794 m. T. Kosciuškos sukilimą dėkoju istorikui Eduardui Brusokui.

Jonas Zażyckis (*Jan Zarzycki*) buvo paskirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolo Pranciškaus Sapiegos valdų valdytoju. Vienas jo laiškas ypatingas: jo adresatas – Rusijos imperijos generolas Pavelas Cicianovas (gruz. პავლე დიმიტროს ძე ციციშვილი, rus. *Павел Дмитриевич Цицианов*), tad šio laiško specifika kiek skiriasi nuo visų kitų, kuriuose siuntėjai ir adresatai buvo vietiniai gyventojai. Šio laiško tekstą savo parašymo aplinkybėmis ir siuntėjo pozicija galima būtų prilyginti skundams bei prašymams. Kitas J. Zażyckio adresatas buvo Sapiegų valdų rachmistras (asmuo, kurio pareiga buvo skaičiuoti pajamas ir išlaidas) Juozapas Kurovskis (*Józef Kurowski*).

Dalis korespondencijoje dalyvavusių asmenų buvo susiję su Vilniaus universitetu. Yra Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriaus, profesoriaus ir kunigo Martyno Počobuto laiškas iš Gardino, skirtas dvasininkui profesoriui fizikui Juozapui Mickevičiui. Kunigas J. Lubanskis (*J. Lubański*) bei titulinis Lambezitano (dabartiniame Alžyre) vyskupas, būsimasis Vilniaus vyskupas ir universiteto rektorius, Vilniaus katedros prelatas Jeronimas Stroinovskis (*Hieronim Stroynowski*), vienuolis misionierius Chelmovskis (*Chelmowski*), Jonas (?) Chodzka (*Jan Chodzko*), gydytojas Augustas Bekiu (*August Becu*), poručikas J. Lomanovičius (*J. Łomanowicz*) rašė profesoriui Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui. Astronomui, Livonijos kanauninkui, Vilniaus klebonui, Šv. Stanislovo ordino kavaliieriui Andriui Streckiui (*Andrzej Strzecki*) rašė Rudaminos bažnyčios kamendorius (vikaras) M. Puljanovskis (*M. Puljanowski*).

Be išvardytų, su universitetu susijusių dvasininkų, reikia paminėti Vilniaus diecezijos administratorių ir sufraganą, titulinės Echino (šiandieninėje Graikijoje) vyskupijos vyskupą Dovydą Pilchovskį (*Dawid Pilchowski*), rašiusį iš Vilniaus vienam iš Radvilų giminės atstovų, bei Žemaičių kanauninką Aleksandrą Silvestravičių (*Aleksander Sylwestrowicz*), kuris iš Varnių siuntė laišką tituliniam Tripolio vyskupui Juozapui Lopacinskiui (*Józef Leon Łopaciński*). Išliko karininko poručiko J. Lomanovičius laiškas²⁶.

Laiškų rašymo geografija gana plati. Laiškai siųsti iš Vilniaus, Trakų, Lietuvos Brastos, Naugarduko vaivadijų, Žemaitijos kunigaikštystės. Laiškų, siųstų iš Vilniaus, išliko tik keletas. Pavyzdžiui, iš Vilniaus rašė Starodubo žemės teisėjas T. Erdmanas, vyskupas J. Stroinovskis, J. Chodzka, Chelmovskis, o Zanevskis, dvasininkas J. Lubanskis, A. Bekiu rašė iš Gardino, kuriame rezidavo Lietuvos gubernatoriumi paskirtas N. Repninas.

26 Deja, nė vieno iš tekste minėtų karinėse struktūrose laipsnius turėjusių asmenų nepavyko identifikuoti pagal paskelbtus karininkų sąrašus, žr. Marcin Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1777–1794. Spisy: sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota / Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karininkai, 1777–1794. Sąrašai: štabas, kavalerija, artilerija, inžinierių korpusas ir pėstija. Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, 1777–1794, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999, t. 2.*

Kiti daugiausia rašė iš provincijos, didesnių miestų, miestelių, kaimo vietovių; poručikas J. Lomanovičius – iš Naugarduko, A. Vilamovičius – iš Ukmergės. Net trys J. Zažyckio laišakai parašyti iš Ružanų bei vienas – iš Derečino (abu Slanimo paviete).

Lentelė. Laiškų išsiuntimo vietos pagal vaivadijas

Vilnius	Trakai	Žemaitijos kunigaikštystė	Lietuvos Brasta	Naugardukas
10	5	3	1	6

Naujosios administracijos veiksmai ir lojalumo demonstravimas

Šių metų korespondenciją galima skirstyti į tris tipus. Dalyje laiškų visiškai neminimi jokie politiniai įvykiai, juose vyrauja ūkiniai, ekonominiai, finansiniai, asmeniniai motyvai. Vienuose laiškuose politinių peripetijų nulemti įvykiai minimi buitinių problemų rate, kituose vyrauja politinės temos, pavyzdžiui, laiškuose apie sunkią sukilimo dalyvių situaciją.

Korespondencijoje išties labai sunku nustatyti, kur baigiasi buitis ir prasideda politika. Ar galima teigti, jog, pavyzdžiui, mokesčių gubernijos valdžiai (t. y. valstybės išdui) sumokėjimas – tai politinis procesas, ar tokį laišką reikėtų priskirti prie ekonominio turinio. Ar Rusijos kariuomenės veiksnys – politinė permaina? Visgi nuspręsta tokius kartais atrodo nereikšmingus politinių procesų sukeltų permainų paminėjimus priskirti prie laiškų, kuriuose aprašomos politinės temos. Šiame darbe atsisakyta tirti tik tokius laiškus, kuriuose aptarinėjamos buities temos, nors jų rasta daugiau nei laiškų, kuriuose minima politika. Šių laiškų kol kas žinoma 25, o tokių, kuriuose neminimi politiniai pasikeitimai, – 29 vienetai.

Kaip jau minėta, užimtoms Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos valdymą, pasibaigus karo veiksams, perėmė vadinamoji Aukščiausioji Lietuvos valdyba, vadovaujama N. Repnino. To meto visuomenės nariai, gelbėdamiesi nuo gresiančių represijų ar tiesiog tikėdamiesi karjeros, o gal bent jau ramybės naujomis sąlygomis, oficialiai patvirtindavo, kad nedalyvavo sukilime²⁷. 1794–1795 m. sandūroje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams reikėjo duoti lojalumo priesaiką²⁸, o į Sankt Peterburgą vyko didikų delegacijos, turėjusios prievolę prašyti, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija taptų Rusijos imperijos dalimi.

27 *Жл. Сборник документов, касающихся административного устройства Северо-Западного края при императрице Екатерине II (1792–1796)*, Виленская комиссия для разбора древних актов [предисловіе: Арсеній Осипович Турцевич], Вильна: издание Виленской комиссии для разбора древних актов, 1903.

28 Leonid Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, p. 62–63.

Viena iš laišku temų buvo imperatorei duodama pirmoji priesaika, apie kurią minėta straipsnio pradžioje. Palazdynės ekonomas J. Vročynskis laiške nežinomai moteriai, pas kurią galbūt ėjo tarnybą, minėjo apie bajorą [greičiausiai kalbėdamas apie save], į Ukmergę vykstantį duoti priesaikos, taip pat rašė apie ponios interesus Palazdynėje, ypač su Maskva [t. y. su Rusijos kariuomene]²⁹. Visgi tai gana neaiškus paminėjimas, nes galbūt kalba ėjo apie priesaikas teisme. Tačiau ir iš kitų šaltinių žinoma, kad priesaika imperijai buvo duodama būtent panašiu metu. Vincentas Vizbaras-Bagdonavičius (*Wincenty Wizbor-Bohdanowicz*) minėjo priesaiką davęs 1794 m. lapkritį³⁰, Mykolas Zaleskis, tų įvykių liudinininkas, savo atsiminimuose taip pat paminėjo gruodžio mėnesį Žiezmaruose duotą priesaiką³¹.

Rasta tik viena žinutė apie delegaciją į Sankt Peterburgą. Rašydamas apie Žemaitijos vyskupijos reikalus, Žemaičių kanauninkas Aleksandras Silvestravičius laiške tituliniam Tripolio vyskupui J. Lopacinskiui (jis turėjo būti delegatas, bet susirgo ir buvo pakeistas Vilniaus kanauninku Mikalojumi Tiškevičiumi³²) minėjo apie žemaičių delegaciją į Sankt Peterburgą. Aišku, apie jos tikslus jis nepasakojo, bet išvardijo kai kuriuos narius: iš dvasininkų – vyskupą koadjutorių Juozapą Arnulfą Giedraitį, Plungės kleboną, Vilniaus kanauninką Mykolą Dluski (*Michał Dłuski*), iš pasauliečių – Tiškevičių, Micevičių, Zabiela, Gelgaudą (deja, paminėjo tik pavardes, o ne vardus). Tai svarbi informacija. L. Żytkowiczius apie žemaičių delegaciją užsiminė labai nedaug³³, o H. Mościckis to fakto išvis nepateikė. Taip pat laiške buvo paminėta ir informacija apie administracijos veiksmus. Autorius rašė, kad atėjo universalas, jog valdų valdytojai turintys atvykti į Telšius ir deklaruoti, kur yra jų savininkai, kitaip grės konfiskavimas. Laiško autorius teigė, kad nurodęs, jog vyskupas gyvena Vilniuje, o dažnai ir už sienos (lenk. *za kordonem*) [buvusiose] Polocko ir Mscislavo vaivadijose, taip pat minėjo, kad susirinko seimeliai ir Telšiuose išrinko žemės bei pilies teismų teisėjus³⁴.

Apie savo lojalumą imperijai ir Vyriausiosios valdybos instituciją rašė Jonas Žažyckis savo laiške-skunde generolui P. Cicianovui. Jame teigė, kad buvo valdžios paskirtas valdyti P. Sapiegos valdas, kreipdamasis dėl Vyriausiosios valdybos, kuri laiške buvo vadinama Aukščiausioji krašto taryba (lenk. *Naywyższa kraiowa rada*), vadovybės pagalbos. J. Zažyckis akcentavo, kad jis, „kaip prisiekęs

29 1795 m. sausio 5 d. J. Vročynskio laiškas nežinomai adresatei, Palazdynė, LVIA, f. 1387, ap. 1, b. 13, l. 2–2v.

30 Wincenty Wizbor-Bohdanowicz, *Szczegóły niektóre życia mojego: wspomnienia palestranta żmudzkiego z lat 1781–1833*, do druku przygotował i przypisami uzupełnił Michał Brensztejn, Wilno: [s. n.], 1929, p. 11.

31 *Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni*, Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1879, p. 211–212.

32 Leonid Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, p. 69.

33 *Ibid.*, p. 69–70.

34 1795 m. sausio 31 d. Žemaičių kanauninko A. Sylvestravičiaus laiškas Tripolio vyskupui J. Lopacinskiui, Varniai, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 26, l. 270–271v.

gailestingiausiai monarchei ir liekantis jos valdymo teritorijoje, turintis teisę ieškoti Vyriausiosios krašto valdybos paramos ir pagalbos³⁵. Bet kyla abejonių, ar šitos naujai valdžiai palankios frazės egzistuoūtų, jei laiško adresatas būtų buvęs ne imperijos generolas. Nors panašias frazes paminėjo ir kita tema rašęs su J. Zažyckiu susijęs Zanevskis. Zanevskis neišaiškintam adresatui, bet greičiausiai pačiam J. Zažyckiui, laiške minėjo, kad gavo P. Cicianovo atsakymą, pasakojo apie galimybes gabenti rugius vytinėmis. Tam reikėtų įsigyti pasą ir valdžiai pranešti, kad rugiai skirti ne prekybai, o Šeduvos ir kitų Rusijos valdymo [sic!] teritorijoje esančioms valdoms³⁶. Taigi, tokios frazės rodė, kad kai kurie visuomenės nariai jau pamažu susitaiko su valstybės praradimo perspektyvomis. Greičiausiai šis pasakymas nereikė nuoširdaus lojalumo, tiesiog jis buvo nurodytas kaip reikalingas paminėti bendraujant su Rusijos imperijos kariuomenės ar administracijos atstovais.

Valdybos veiklą gan palankioje šviesoje pateikė ir Kauno žemės teisėjas A. Kozakovskis, minėjęs Ukmergės teismo dekretus, kariuomenę, teisinius ginčus su Belazariene. Įdomu tai, kad laiške jis pasidžiaugė, jog dėl dekreto su Tomaševičiumi (*Tomaszewicz*) Vyriausiojoje valdyboje rado nešališką teisingumą (?)³⁷.

Rektorius M. Počobutas rašė, kad po 6 savaičių buvimo Gardine, kur buvo labai daug darbo, jis tiki Dievo gailestingumu, jog atlikti darbai turės palankias pasekmes, „nes buvo valdžios visiškai aprobuoti ir priimti su pasitenkinimu“³⁸. Suprantama, kad rektorius džiaugėsi arba bent jau buvo patenkintas, jog valdžia (t. y. visų pirma N. Repninas) sutiko nesugriauti buvusios švietimo sistemos, kurios vienu iš kūrėjų ir buvo M. Počobutas³⁹. Vargu ar tos frazės reikė nuoširdų lojalumą – tiesiog džiaugtasi reikšmingu pasiekimu sudėtingoje situacijoje.

Apie susirinkusius seimelius minėjo F. Važynskis. Jo laiške aprašyta situacija iš esmės atitinka H. Beresnevičiūtės-Nosalovos darbe iškeltą ištikimybės sostui ir tautai klausimą. Tiesa, jis dar komplikotesnis, nes 1795 m. pradžioje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė oficialiai dar nebuvo panaikinta, o Stanislovas Augustas

35 „Jako przysięgły; i pod panowaniem Naymilosciwszey Monarchini zostaiący obywatel, mam prawo szukac wsparcza i pomocy od naywyższey kraiowey zwierzchności“, 1795 m. sausio 5 d. J. Zažyckio laiškas Rusijos imperijos generolui P. Cicianovui, Ružanai, LMAVB RS, f. 139, b. 1681, l. 1–2v; 1795 m. balandžio 20 d. Rusijos imperijos generolo P. Cicianovo laiškas J. Zažyckiui, *Ibid.*, l. 1.

36 „y dalszych dobr pod panowaniem Roffyiskim będących“, 1795 m. balandžio 25 d. Zanevskio laiškas nežinomam adresatui, Gardinas, LMAVB RS, f. 139, b. 1707, l. 1–1v.

37 „Znalazlem w zwierzchności rządu sprawiedliwość bez porcyalności“, 1795 m. vasario 2 d. Kauno žemės teisėjo A. Kozakovskio laiškas nežinomam adresatui, Kulva, LVIA, f. 1387, ap. 1, b. 36, l. 25–25v. Žodžio *porcyalność* lenkų kalbos žodynuose nerasta, tačiau pagal prasmę galima spėti, kad jis atitiko *partynność* – priklausomybę partijai, grupuotei.

38 „Mamy ufność w miłosierdziu Boskim, że te roboty będą miały pomyślny skutek, ponieważ u rządu zupełną znalazły aprobacyą, i są przyjęte z ukontentowaniem“, 1795 m. vasario 28 d. profesoriaus, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektorius M. Počobuto laiškas profesorui J. Micevičiui, Gardinas, Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów, sygn. 1001, l. 110–111v.

39 *Ibid.*: Janina Kamińska, Akademia wileńska w latach 1792–1799, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 2000, t. 40, p. 3–21.

Poniatovskis sosto dar nebuvo atsisakęs. Aprašęs seimelio peripetijas, laiško autorius teigęs, kad norintis tarnauti draugams, pasakojo apie seimelio dalyvius, tačiau seimeliai turi neprieštarauti teisei. Jis buvo labai pasipiktinęs, kad „mes visai seimeliui nereikalingi“, kad vyksta neteisėti dalykai, kad seimeliai yra „pagal Repnino valią ir Golycino konfirmaciją“. Jis ironizavo, kad toliau „seimelius išvis galima bus prie forto surengti“⁴⁰. Šiame laiške prasiveržė bene aiškiausias protestas prieš bandymus įteisinti okupacinę tvarką pačių vietinių rankomis.

Dviejuose J. Zažyckio laiškuose J. Kurovskiui šalia kitų temų buvo ir informacija apie valdžios ekonominę politiką, pavyzdžiui, mokesčius į gubernijos kasą⁴¹. Apie tai, kad sumokėjo mokesčius išdui, minėjo ir Rudaminos bažnyčios kamendorius (vikaras) M. Puljanovskis astronomui A. Streckiui⁴².

Svetimos kariuomenės veiksnys

Žmonėms, ypač tiems, kurie gyveno provincijoje, itin aktualus buvo Rusijos imperijos kariuomenės klausimas. Kontaktų su okupacine kariuomene vengiama nebuvo, tą daryti vertė ypatingos aplinkybės. Rusijos kariuomenės buvimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje XVIII a. buvo gana įprastas reiškinys, tačiau šiuo laikotarpiu situacija jau buvo kitokia – egzistavo ne tik karinės struktūros, bet ir besikurianti imperinė administracija.

J. Zažyckis ketvirtame savo prašyme-laiške P. Cicianovui teigė, kad dar būdamas Gardine jis kreipėsi į generolą dėl praeinančios ir esančios kariuomenės skriaudų valstiečiams, kurie patys išbadėję, o turi dar maitinti kareivius, teikti pašarą žirgams. Po kelių mėnesių atėjo P. Cicianovo atsakymas lenkų kalba. Anot aukšto karininko, bus pasiūstas įsakymas pavieto viršininkui, tad „prašau kreiptis į jį, o ne į mane“⁴³. Matyt, skundas davė rezultatų, nes Zanevskis taip pat minėjo, kad išėjo rūstus įsakymas komendantams (t. y. dalinių vadams), kad neliestų Sapiegu valdų⁴⁴.

40 1795 m. vasario 15 d. Žemaitijos vėliavininko, Tirkšlių seniūno F. Važynskio laiškas nežinomam adresatui, Pabalėnos, LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 99, l. 105–105v; 1795 m. vasario 12 d. Žemaitijos vėliavininko, Tirkšlių seniūno F. Važynskio laiškas nežinomam adresatui, Luokė, *Ibid.*, l. 106–107v.

41 1795 m. spalio 22 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolo P. Sapiegos valdų valdytojo J. Zažyckio laiškas Sapiegu valdų rachmistruvi J. Kurovskiui, Ružanai, LMAVB RS, f. 139, b. 720, l. 1–2; 1795 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolo P. Sapiegos valdų valdytojo J. Zažyckio laiškas Sapiegu valdų rachmistruvi J. Kurovskiui, Derecinas, *Ibid.*, l. 5–6v.

42 1795 m. kovo 25 d. Rudaminos bažnyčios kamendoriaus M. Puljanovskio laiškas astronomui, Livonijos kanauninkui ir Vilniaus klebonui A. Streckiui, Rudamina, VUB RS, f. 2, DC 130, b. 20, l. 37–38v.

43 1795 m. sausio 5 d. J. Zažyckio laiškas Rusijos imperijos generolui P. Cicianovui, Ružanai, LMAVB RS, f. 139, b. 1681, l. 1–2v; 1795 m. balandžio 20 d. Rusijos imperijos generolo P. Cicianovo laiškas J. Zažyckui, *Ibid.*, l. 1.

44 1795 m. balandžio 25 d. Zanevskio laiškas nežinomam adresatui, Gardinas, LMAVB RS, f. 139, b. 1707, l. 1–1v.

Iš Ukmergės rašęs A. Vilamovičius Kauno pavieto maršalo I. J. Zabelos valdų komisarui Mackevičiui laiške teigė, kad pagal [Rusijos imperijos kariuomenės] majoro komendanto, sustojusio Ukmergėje, rekomendaciją pas jį siunčiantis *burliokus* (matyt, iš Rusijos atsikėlusius sentikius)⁴⁵.

Ignotas Bykovskis (*Ignacy Bykowski*) rašė apie ekonomo kelionę į Balstogę, Rusijos kareivius. Teigė stengėsis, jog „maskoliai neapsistotų mūsų valdose“⁴⁶.

Sunkumų dėl svetimos kariuomenės buvo ir Vilniuje. J. Chodzka teigė, kad kyla problemų dėl M. Počobuto mūrinio namo, kurį norima atiduoti karininkams⁴⁷.

Nemažai rašyta apie bandymus užmegzti kuo geresnius santykius su karininkais, kitas kariuomenės šeiminkavimo detales. Kauno žemės teisėjas A. Kozakovskis rašė, kad keisis Rusijos imperijos kariuomenės vadovybė: Sergejus Golycinas (*Сергей Фёдорович Голицын*) greit išvyko, atvyko generolas Aleksandras Tormasovas (*Александр Петрович Тормасов*). Jis minėjo apie pašaro kariuomenei gabenimą į Jonavą. Laiško autorius A. Kozakovskis adresato, matyt, aukštesnę padėtį visuomenėje užėmusio asmens, kuriam A. Kozakovskis tarnavo, prašė pačiam nuvykti į šį miestelį ir susitarti su magazino raštininkais bei dalinio vadovybe, nes su Jonavos dalinio vadovybe neturintis pažinčių. Taip pat jis pasiskundė, kad grafo Petro Tolstojaus (*Пётр Александрович Толстой*) dalinys iš jo vieno Upytės namų paėmė visą sieną, tad reikėjo jo pirkti Kaune. Minėti ir kiti karo kasdienybės reiškiniai: esą po to, kai prasidėjo užkrečiamosios ligos epidemija, jis turėjęs išsikelti iš Bartonų į Kulvą⁴⁸.

Beveik visas J. Kochlevskio laiškas skirtas su kariuomene susijusiems klausimams. Laiške pasakota, kaip kvartirmeisteris skaičiavo kareivių apgyvendinimo išlaidas, taip pat minėtos aukštų karininkų pavardės, pavyzdžiui, Oto Vilhelmo Derfeldeno (vok. *Otto Wilhelm von Derfelden*, rus. *Отто-Вильгельм фон Дерфельден*), Pavelo Divovo (*Павел Гаврилович Дивов*). Autorius teigė, kad nuolat tenka turėti interesų su majoru Sokolovu, tad Sochačevo pavieto vaškis Jonas Javornickis (*Jan Jawornicki*) iš Ružanų rūsio liepė jam duoti antalą (apie 60 litrų talpos statinę) vengriško vyno⁴⁹.

45 1795 m. liepos 11 d. Labūnavos parapijos rotmistro A. Vilamovičiaus laiškas Kauno pavieto maršalo I. J. Zabelos valdų komisarui Mackevičiui, Ukmergė, Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Archiwum Zabiellów, sygn. 755, Mf. A-106138, l. 9–10.

46 1795 m. kovo 24 d. Valkavisko pavieto kardininko I. Bykovskio laiškas nežinomam adresatui, Valkaviskas, LVIA, f. 1387, ap. 1, b. 7, l. 21–22v.

47 1795 m. liepos 29 d. J. Chodzko laiškas profesoriui, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui, Vilnius, VUB RS, f. 2, b. DC 39/9, l. 16–19.

48 1795 m. vasario 2 d. Kauno žemės teisėjo A. Kozakovskio laiškas nežinomam adresatui, Kulva, LVIA, f. 1387, ap. 1, b. 36, l. 25–25v.

49 „Interesa ustawiczne wypadają do JW majora Sokolowa dla tego WJPan Woyski Jawornicki kazał mu dac ze sklepu rozanieckiego antal wina maslacza“, 1795 m. rugsėjo 10 d. J. Kochlevskio laiškas nežinomam adresatui, Volčinė, Archiwum i Zbiór Rękopisów Czartoryskich. Biblioteka Książąt Czartoryskich Oddział listów, t. 100, rkp. 5855 III, l. 331–333.

L. Lenkevičius laiške Zabelių valdų komisarui Mackevičiui teigė, kad Kėdainių magazine nėra miltų, todėl kareiviai [jų priklausomybė neįvardyta, bet suprantama, kad pasakota apie Rusijos imperijos kareivius] valgo valstiečių duoną⁵⁰.

Reziumuojant galima teigti, kad šia tema bendraudami laiškais autoriai rašė gana ramiu, dalykišku stiliumi, vengė smerkimų ir emocionalumo. Tuo metu, pavyzdžiui, Lenkijos didikė I. Čartoriska savo laiške Elenai Radvilienei minėjo, kad tenka nukentėti – būtina atiduoti tai, ko reikalauja maskoliai ir valstiečiai, „nes vieni grasina, o kiti iš bado miršta“⁵¹. Tai gana atvirai savo nuomonę apie svetimos kariuomenės veiksnį parodantis aristokratės laiškas. Tiriant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų laiškus pastebėtina, kad apie grasinimus laiškuose nerašyta, nors sunku patikėti, kad jų nebuvo. Beje, itin nepalankius Lenkijos didikų atsiliepimus apie Rusijos kariuomenę mini ir D. Rolnikas, rašęs, kad šalia sienos gyvenę didikai ir bajorai, dažnai ten turėję valdas asmenys, savo mintis reiškė atsargiau⁵². Kodėl ši tendencija atsirado, o emociingų pasakymų apie kariuomenę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų laiškuose buvo nedaug? Greičiausiai rašiusiesiems svarbiausi uždaviniai buvo išspręsti su kariuomene ir jos aprūpinimu iškilusias problemas, o ne jas vertinti. Juolab tam tikrų nuolaidų įvairiomis priemonėmis pavykdavo pasiekti.

Tado Kosciuškos sukilimo padariniai

Visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją apėmęs neseniai numalšintas sukilimas negalėjo neatsispindėti korespondencijoje. J. Zażyckio laiške P. Cicianovui buvo dar keletas 1794 m. sukilimo atgarsių. Sapiėgų valdų valdytojas teigė, kad sumokėjo vadinamą dvigubą trečiojo grašio mokestį (lenk. *podatek dubeltowy trzeciego grosza*), kad jis paimtas buvo tada, kai Lenkijos kariuomenė atsitraukė nuo Slanimo, o kiti bajorai iš Slanimo pavieto šį mokestį sumokėjo, gavo kvitus iš kariuomenės kasos, o atėjęs Rusijos kariuomenei ir pateikęs kvitus jiems leido nemokėti. Todėl laiško autorius klausė, kodėl „nelaimingos Ružanų valdos“ šį mokestį turi mokėti, tad kreipiasi į Jo šviesybę didįjį kunigaikštį geradarį, kad tai būtų panaikinta. Antras klausimas buvo dėl to, kad seniau Gdanske pirko druską ne parduoti, o savo poreikiams, bet Serocke (Mozūrijoje) 176 statinių paėmė Rusijos kariuomenė, o 122 – Prūsijos kariuomenė. Jis prašė generolą tarpininkauti ir

50 1795 m. rugsėjo 30 d. L. Lenkevičiaus laiškas Zabelių valdų komisarui Mackevičiui, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 94, b. 2057.

51 1795 m. kovo 28 d. Podolės žemės generolienės I. Čartoriskos laiškas Vilniaus vaivadienei E. Radvilienei, AGAD, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa. Korespondencja, sygn. 145 seria II, l. 18–20.

52 Rolnik Dariusz, *Obraz Rosji i Rosjan w opiniach polskiej szlachty koronnej wschodnich Kresów Rzeczypospolitej w latach 1788–1793*, in: *Z dziejów stereotypu Rosji i Rosjan w Polsce doby nowożytnej. Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, red. Włodzimierz Bonusiak, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2002, p. 290–304.

padėti atgauti statines iš Prūsijos valdžios. Trečias klausimas – Kulieša į Valkavisko pavieto teismą patraukė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolą P. Sapiegą už įkalinimą nelaisvėje ir tai įvertino 60 tūkst. auksinų. Bet tuo metu kariuomenės vadovybė buvo Ignoto Gelgaudo rankose, o J. Zažyckio šeimininkas Pranciškus nedalyvavo įvykiuose [artiljerijos generolas buvo aktyvus sukilėlis, bet po to tapo lojalistu⁵³]. P. Cicianovas savo atsakyme teigė, kad, jei kariuomenei buvo sumokėta, šis mokėjimas turi būti įskaitytas. Jei tas druskos pagrobimas vyko revoliucijos (t. y. T. Kosciuškos sukilimo) metu, negalima kalbėti apie jokią grąžinimą, jis negalintis į tai kištis. Generolas konstatavo, kad „kategorija“ su Kulieša jau baigta⁵⁴.

Šio laiško informaciją patvirtino ir Zanevskis, savo laiške, greičiausiai, J. Zažyckiui, rašęs, kad gavo P. Cicianovo atsakymą, teigė, kad pulkininkas J. Lachnickis dėl druskos siūlė ieškoti generolo Nekliujevo (Nepliujevo?), kuris tą druską pagrobė⁵⁵.

Labai trumpai laiške apie Smurgainių parapijos beneficijos (t. y. bažnytinės valdos) likimą 1794 m. sukilimo metu laiške minėjo Vilniaus diecezijos administratorius ir sufraganas D. Pilchovskis. Jis teigė, kad revoliucijos metu sunaikinta ir sudegė visa beneficija, kaip ir cerkvė⁵⁶.

Apie sunkią savo ir giminaičių padėtį bei suvaržymus dėl dalyvavimo sukilime minėjo to meto amžininkai. Pavyzdžiui, poručikas J. Lomanovičius teigė, kad jo padėtis yra labai sunki, jis ieškąs darbo Naugarduko mokykloje, vykstantis po kraštą tik su Rusijos kariuomenės majorų Misevičiaus ir Chruščiovo išduotais pasais, bet ir jie nepadeda, nes jis oficialiai yra belaisvis. Tad jis kreipiasi į rektorių, kad šis prašytų N. Repniną padėti šiame reikale, nes jis amžinai turės būti „prieš kirvį“, t. y. sudėtingoje padėtyje⁵⁷. Vėlesniame laiške karininkas teigė, kad jo likimas priklauso ne nuo N. Repnino, o nuo Romansovo (greičiausiai, A. Tormasovo), kurio valdžioje buvo kariškiai ir belaisviai. Jis prašė M. Počobuto užtarimo prieš N. Repniną, kad gubernatoriaus vardu būtų sukurtas laiškas A. Tormasovui, ir teigė, kad reikia iš visų pusių prieiti prie gubernatoriaus⁵⁸, o dėl belaisvių reikia kreiptis į karalių, nes

53 Łukasz Kądziela, Sapieha Franciszek, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV/4, s. 143, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993, p. 608.

54 1795 m. sausio 5 d. J. Zažyckio laiškas Rusijos imperijos generolui P. Cicianovui, Ružanai, LMAVB RS, f. 139, b. 1681, l. 1–2v; 1795 m. balandžio 20 d. Rusijos imperijos generolo P. Cicianovo laiškas J. Zažyckiui, *Ibid.*, l. 1.

55 1795 m. balandžio 25 d. Zanevskio laiškas nežinomam adresatui, Gardinas, LMAVB RS, f. 139, b. 1707, l. 1–1v.

56 1795 m. rugsėjo 28 d. Vilniaus diecezijos administratoriaus ir sufragano D. Pilchovskio laiškas Radvilų giminės atstovui, Vilnius, AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 11700, Mf. A67626 t. 4–6.

57 „zawsze zostawac przed obuchem“, 1795 m. spalio 13 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės poručiko J. Lomanovičiaus laiškas profesoriumi, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui, Naugardukas, VUB RS, f. 2, b. DC 43/14, l. 7–7v.

58 „Z roznych stron Xcia Gubernatora Litewskiego zachodzić potrzeba“, 1795 m. spalio 19 d. Lie-

jis jau keletą išlaisvino. Laiško pabaigoje karininkas išreiškė viltį, kad pagaliau gal išsigelbės iš tos Egipto nelaisvės⁵⁹. Dėl savo brolio paporučikio (lenk. *podporucznik*) Jokūbo (*Jakub Chelkowski*), kuris ties Varšuva buvo paimtas į nelaisvę ir dabar yra tarp Radomyšlio ir Berdičevo, į M. Počobutą kreipėsi misionierių vienuolis Chelmovskis, teigdamas, kad dėl brolio nelaisvės labai sunku senai motinai⁶⁰.

Paradoksalu, bet M. Počobutas kadaise buvo sukilimo dalyvis, Lietuvos vyriausiosios tautinės tarybos narys, tačiau po sukilimo gana greitai atgavo N. Repnino pasitikėjimą⁶¹. Tai, kad dėl sukilimo dalyvių likimo M. Počobutas tiesiogiai kreipėsi į N. Repniną, tikrai neturėtų stebinti, nes žinoma, kad jis iš tiesų ne vienam besikreipiančiajam pagelbėjo, tarpininkavo dėl išleidimo iš nelaisvės ar tremties⁶².

Bet kuriuo atveju, neseniai vykusio sukilimo problematika rastoje privačioje korespondencijoje atsispindi gana silpnai. Matyt, politinė situacija buvo dar itin įtempta ir neaiški, buvo praėję per mažai laiko, kad būtų galima tikėtis išspręsti daugelį klausimų, susijusių su sukilimo padariniais, visų pirma jo dalyvių likimu.

Bendri vertinimai apie valstybės ir krašto padėtį

Nagrinėjant laiškus svarbu yra ne tik konkreti informacija, bet ir to meto žmonių atsidūsėjimai, esamos savo ir krašto padėties apibendrinimai. Tai dažnai neobjektyvios, emocingos refleksijos, bet jos itin svarbios detalės, parodančios, kaip visuomenė suvokia krašto permainas.

Starodubo žemės teisėjas T. Erdmanas Trakų pavieto rotmistrui S. Erdmanui minėjo savo santykius su žydais, prekybos tarpininkės Niselovos (*Niselowa*)

tuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės poručiko J. Lomanovičiaus laiškas profesoriui, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui, Naugardukas, *Ibid.*, l. 8–9v.

59 *Ibid.*

60 1795 m. spalio 10 d. Misionieriaus Chelmovskio laiškas profesoriui, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui, Vilnius, VUB RS, f. 2, b. DC 39/3, l. 2.

61 Edmund Rabowicz, Poczobut (Odlanicki-Poczobut), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI/1, s. 112, Wrocław [i in.]: Polska Akademia Nauk, 1983, p. 59.

62 Владимир Анатольевич Дьяков, Т. Костюшко и его соратники после сражения при Мацейовице (1794–1798), in: *Славяноведение*, 1993, № 5, p. 64–75; Галина Дмитриевна Макарова, Новые материалы о пребывании участников движения Т. Костюшко в России, in: *Славяноведение*, 1994, № 3, p. 43–50; Eadem, О пребывании участников движения Т. Костюшко в России (по неопубликованным архивным материалам), in: *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*, ответственный редактор Борис Владимирович Носов, Москва: Институт славяноведения РАН, 1999, p. 178–188; Eadem, Действия родственников и друзей, оказавшихся в России участников движения Тадеуша Костюшко, направленные на облегчение их участи (по новым архивным материалам), in: *XVIII век: славянские и балканские народы и Россия*. Сборник статей, ответственный редактор и автор предисловия Инна Ивановна Лещиловская, Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1998, p. 165–173. Už šio straipsnio kopijos atsiuntimą dėkoju maskviečiui istorikui Sergejui Poliačovui.

pabėgimą, dėl kurio buvo 220 auksinų nuostolis, ir būtinybę jos ieškoti. Vertindamas savo situaciją laiško autorius konstatavo, kad jis buvo „prie dabarties revoliucijos ir krašto žlugimo apnuogintas“ (t. y. likęs be pinigų)⁶³. Toks iš pirmo žvilgsnio neutralus pasakymas gana daug atskleidžia apie to meto padėtį ir jos suvokimą. Nors, aišku, tai visų pirma gali būti asmeninę nelaimę iliustruojanti frazė.

Vilniaus pavieto stovyklininkas, sukilimo metu buvęs Lietuvos tautinės tarybos narys, Vilniaus miesto viceprezidentas Antanas Lachnickis (*Antoni Lachnicki*) Vilniaus pavieto raikytojui Vincentui Gečevičiui (*Wincenty Gieczewicz*) apie galimybes keliauti minėjo, kad blogai veikia paštas, o kraštas alkanas ir ištuštėjęs, nieks nesiryžta važiuoti⁶⁴. Beje, apie prastą pašto veiklą užsiminė ir M. Počobutas savo laiške⁶⁵. Spėtina, kad tai galėjo būti viena iš priežasčių, kodėl išliko tiek nedaug laiškų iš šio laikotarpio.

Kaip jau minėta, politika darė didelę įtaką buičiai. Naugarduko pavieto vaisksis K. Jablonskis iš Rymo rašė Marijonai Polinskai, kad revoliucijos Lenkijoje aplinkybės neleido jam atgauti reikiamos sumos iš vietinių gyventojų⁶⁶, bet jau po Šv. Jono jis galėsiąs susimokėti skolą su procentais⁶⁷.

Net gana tolimame nuo politikos mediko A. Bekiu laiške, kuriame mokslininkas rašė apie savo daktaro diplomo reikalus, minima, kad nieko neįmanoma planuoti, nes viskas keičiasi⁶⁸. Kita panaši frazė buvo išsakyta J. Stroinovskio laiške, kuriame minėti profesūros ir kapitulos reikalai. Šiame laiške išsakyti tokie žodžiai: „Nežinia, kas su mumis toliau bus? Atiduodu tą Aukščiausiajai Apvaizdai, joje vienoje visa mūsų viltis.“⁶⁹ Galutinio sprendimo ilgai laukti nereikėjo – prasidėjo ilgas, daugiau nei šimtą metų trukęs Lietuvos priklausymo Rusijos imperijai laikotarpis.

63 „przy terazniejszy rewolucyi y klęsce kraioy ogołocony“, 1794 m. gruodžio 12 d. Starodubo žemės teisėjo T. Erdmano laiškas Trakų pavieto rotmistrui, Riomerių valdų komisarui S. Erdmanui, Vilnius, LVIA, f. 1387, ap. 1, b. 98, l. 35–36v.

64 „iż krajem głodnym y spustoszonym nikt iechać nie odważa się“, 1795 m. vasario 22 d. Vilniaus pavieto stovyklininko A. Lachnickio laiškas Vilniaus pavieto raikytojui V. Gečevičiui, Vilnius, LMAVB RS, f. 264, b. 1342, l. 3–4v.

65 1795 m. vasario 28 d. profesoriaus, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriaus M. Počobuto laiškas profesorui J. Mickevičiui, Gardinas, Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów, sygn. 1001, l. 110–111v.

66 „Okoliczności albowiem rewolucyi w Polsce zatamowały mi odzyskanie należności w tym czasie od obywatelów tamecznych“, 1795 m. balandžio 17 d. Naugarduko pavieto vaiskio K. Jablonskio laiškas M. Polinskai, Rymas, VUB RS, f. 14, b. 26, l. 11–12v.

67 *Ibid.*

68 „Przez wgląd na czas ninieyfyzy w ktorym na naykrótszą przyszłość nic pewnego rokowac nie mozna“, 1795 m. liepos 25 d. A. Bekiu laiškas profesorui, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui, Gardinas, VUB RS, f. 2, b. DC 38/8, l. 11–11v.

69 „Co z nami daley będzie? Oddaie to Naywyższy opatrności : w niey iedney, cała nasza nadzieia“, 1795 spalio 19 d. Lambezitano vyskupo, Vilniaus katedros prelato J. Stroinovskio laiškas profesorui, Lietuvos vyriausiosios mokyklos rektoriui M. Počobutui, Vilnius, VUB RS, f. 16, b. 11e, l. 3–4v.

Būtina reziumuoti, kad laiškų iš to laikotarpio išliko palyginti mažai. Galbūt daugelis jų buvo sunaikinti, bet liko tiek tokių laiškų, kuriuose politinė situacija buvo aprašoma neutraliai, tiek ir tokių, kuriame naujoji tvarka vertinama kritiškai.

Galima teigti, kad daugelis laiškų autorių daugiau ar mažiau minėjo politinius pasikeitimus, bet, nors esamą situaciją fiksuojanti korespondencija pateikia to meto aktualijas, plačių, išsamių diskusijų dėl politinių klausimų aptikti nepavyko. Kai kada laiškuose prasiveržia liūdesys, vyrauja baimės, nevilties, nusivylimo, nežinomybės nuotaikos, tačiau toli gražu ne visi laiškai kupini pesimizmo.

Vis dėlto politinių pasikeitimų temos nebuvo absoliučiai vyraujančios ir vargu ar galima tuo stebėtis. Rusijos imperijos kariuomenės buvimo šalyje veiksnys buvo įprastas per visą aštuonioliktąjį šimtmetį. Žmonės, bijodami represijų bei siekdami apsaugoti savo turtą ir gyvybę, turėdavo kontaktuoti su okupacinės kariuomenės (o ji vykdė ir administracijos funkcijas) atstovais. Reikėtų sutikti su Ramunės Šmigelskytės-Stukienės tekste išreikšta mintimi, kad visuomenė jau per sukilimą buvo pripratusi prie suvaržymų⁷⁰, tad jai nebuvo sunku priimti dar didesnius apribojimus.

Kita vertus, jau ne pirmą dešimtmetį dirbant su privačia korespondencija, tampa aiškesnės kai kurios šio šaltinio tendencijos. Korespondencijoje galima retai rasti daug konkrečios informacijos apie politinius įvykius, dažnai tai atsitiktinė sėkmė. Galima kelti klausimą, kodėl tiek nedaug tiesioginių, net emocionalių, konkrečiai okupantus bei jų talkininkus smerkiančių frazių? Vieno atsakymo į šį klausimą nėra. Laiškuose, kuriuos rašydavo XVIII ir XIX a. Lietuvos bajorai, vyravo ramus, dalykiškas, pagarbus, diplomatiškas stilius, absoliučiai priešingas politinei satyrai. Tokio laiško pavyzdys – neemocionalus konspiracinio tinklo dalyvio Mscislavo pavieta eigulio Juozapo Čarnovskio (*Józef Czarnowski*) laiškas vyskupui J. Lopacinskiui iš Sarijos (buvusios Polocko vaivadijos, po to Vitebsko gubernijos). Jame autorius tiesiog rašė, kad „grįžtantieji iš Vilniaus praneša, jog ten maskoliai labai atsargūs, o lenkai jaučia didelį pavojų“⁷¹. Kita vertus, nepaisant to, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau buvo įvykęs vadinamasis sąmonės perversmas, didžioji visuomenės dalis palaikė pažangias reformas bei T. Kosciuškos sukilimą, bet jo pralaimėjimas ir valstybės krizė negalėjo neatsispindėti žmonių vertinimuose, tai perteikė jų nuotaikos. Kita vertus, tarp rašiusiųjų laiškus galėjo būti ir lojalistų, konformistų, žmonių, siekusių likti nuošalyje nuo politinių įvykių. Be abejo, tokiais momentais atsiranda savicenzūra, bijotasi dėl savo ir savo artimųjų likimo. Patriotiškiausiai nusiteikusi visuomenės dalis, dalyvavusi sukilime, savo korespondencijos itin gausiai palikti negalėjo, nes daugelis buvo suimti, ištremti, o tie, kuriems represijų pavyko išvengti, buvo itin atsargūs.

⁷⁰ Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Laisvė išvykti: asmens judumo kontrolė Tado Kosciuškos sukilimo metu*, in: *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 4–32.

⁷¹ 1795 m. gegužės 20 d. Juozapo Čarnovskio laiškas Tripolio vyskupui J. Lopacinskiui, Sarija, LMAVB RS, f. 119, b. 141, l. 47–47v.

Tačiau, žvelgiant objektyviai, būtina pripažinti, kad nors okupacinis režimas buvo brutalus ir griežtas, didesnių represijų prieš civilius valdžia nesiėmė. Galbūt galima sutikti su nuomone, kad gana atsargi, kai kuriuos smulkius kompromisus leidusi N. Repnino bei jo aparato politika ir krašto valdymo taktika bei strategija iš esmės pasiteisino, ir, nors visuomenei nebuvo priimtinos politinės permainos, buvo ilgam laikui užkirstas kelias bet kokiam rimtesniam masiniam ginkluotam pasipriešinimui. Kita vertus, galbūt visuomenė dar turėjo viltį, kad valstybė kažkokiu pavidalu bus išsaugota. Generolo Aleksandro Suvorovo kariuomenei įžengus į Varšuvą, Rusijos imperijos karo vado deklaracijose nebuvo kalbama apie galutinį padalijimą, o deklaruojama valstybės sienų neliečiamybė⁷². Tačiau iš J. Zażyckio, Zanevskio ir kitų laiškų frazių apie buvimą monarchės pavaldiniais galima spėti, kad kai kurie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai pamažu ėmė atsakyti iliuzijų dėl valstybės išlikimo.

Tad siekiant plačiau išnagrinėti visuomenės refleksijas apie XVIII a. pabaigos įvykius Lietuvoje reikia toliau tęsti privačios korespondencijos paieškas. Norint plačiau suvokti kontekstą, būtina plėsti chronologiją, įtraukti vis daugiau įvairių rūšių šaltinių.

Galiausiai straipsnio pabaigoje galima užduoti esminį klausimą – ar valstybės žlugimo etapo tematikai atskleisti yra vertingas korespondencijos tyrimas plačiai neįtraukiant kitų egodokumentinių šaltinių, visų pirma memuaristikos? Vis dėlto korespondencija, nors iš pirmo žvilgsnio daugiau atspindi buitinius sunkumus, bet kartu joje atvirai parodomos visuomenės problemos, netgi skauduliai, o kartu ir jų sprendimų būdai. Todėl galima konstatuoti, kad šis šaltinis vertas ypatingo dėmesio.

Išvados

Laiškų, kuriuose minėtos politinės permainos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1794 m. pabaigoje – 1795 m. pirmuosiuose trijuose ketvirtadaliuose rasta gana nedaug – 25 vienetai. Jų autoriai buvo šalies ar pavieta pareigybes turėję asmenys, eiliniai bajorai, vyskupai, žemesnės grandies dvasininkai ir vienuoliai, universiteto profesoriai ir karininkai. Nors dalis adresatų neišaiškinti, pastebima tendencija, jog jų dažnai būta aukštesnės socialinės padėties nei laiškų autorių. Daugiausia laiškų rašyta iš kaimo vietovių ir provincijos miestų bei miestelių, yra 6 laišakai iš Vilniaus, 3 iš Gardino. Daugiausia laiškų iš Vilniaus bei Naugarduko vaivadijų, iš Trakų, Lietuvos Brastos, Žemaitijos kunigaikštystės mažiau. Gausiausiai laiškų rašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolo P. Sapiegos valdų valdytojas J. Zażyckis – 3, dažniausias adresatas – Vilniaus universiteto rektorius M. Počobutas – jam skirti 6 laišakai.

72 Jan Jakub Litauer, *Materjały do dziejów sądownictwa okupacyjnego w Polsce, 1795–1796*, Warszawa: Skład Główny w Księgarni E. Wende i S-ka, 1916, p. 8–9.

Kartais laiškuose minima Vyriausioji krašto valdyba – tuo metu perėmusi valdžią Rusijos imperijos institucija. Labai retais atvejais minėtas priesaikos imperijai davimo faktas. Lojalumo naujajai valdžiai tema egzistuoja taip pat gana retai, visų pirma tuomet, kai kalbama apie bendravimą su naujai kuriama administracija ar Rusijos imperijos karininkais. Išsiskiria Žemaitijos vėliavininko, Tirkšlių seniūno F. Važynskio laiškas, kurio tekstas nukreiptas prieš teisės laužymą seimelio metu.

Dažniausia tiriamos privačios korespondencijos tema – Rusijos imperijos kariuomenės veiksnys. Apie tai rašę autoriai minėjo mokesčius, maisto ir pašaro tiekimą, plėšimus, valdų apsaugojimo galimybes. Laiškuose rašyta apie palankumo tarp aukščiausios vadovybės ir vietose apsisostojusių dalinių karininkų ieškojimas. Tai buvo pragmatinis, situacijos padiktuotas siekis.

1794 m. T. Kosciuškos sukilimo atgarsiai privačioje korespondencijoje ne-gausūs. Poručikas J. Lomanovičius skundėsi universiteto rektoriui M. Počobutui dėl belaisvio statuso, prašė N. Repnino užtarimo. Dėl įkalinto brolio sukilėlio J. Chelmovskio rektoriui skundėsi misionierius vienuolis Chelmovskis. J. Zažyckis laiške generolui P. Cicianovui pasakojo apie sukilėlių imtus mokesčius, Rusijos ir Prūsijos kariuomenės pasisavintas druskos statines, teismo procesą dėl bajoro Kuliešos įkalinimo sukilimo metu.

Daugumos laiškų stilius gana ramus ir dalykiškas, bet juose kai kada prasi-veržia liūdesys, nevilts, nežinomybė. Kartais apie pačią gilios krizės situaciją minima emocijomis, bet vargu ar pagrindo neturinčiomis frazėmis apie krašto nusiaubimą, alkį, komunikacijos sunkumą.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Pamiętniki Michala Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Liteuskiego, posła na Sejm Czteroletni, Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1879.

Wizbor-Bohdanowicz Wincenty, *Szczegóły niektóre życia mojego: wspomnienia palestranta żmudzkiego z lat 1781–1833*, do druku przygotował i przypisami uzupełnił Michał Brensztejn, Wilno: [s. n.], 1929.

Сборник документов, касающихся административного устройства Северо-Западного края при императрице Екатерине II (1792–1796). Виленская комиссия для разбора древних актов [предисловіе: Арсений Осипович Турцевич], Вильна: издание Виленской комиссии для разбора древних актов, 1903.

Bairišauskaitė Tamara, Medišauskienė Zita, Miknys Rimantas, *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

Bartkiewicz Kazimierz, Pierwszy i drugi rozbiór Polski w opiniach parlamentarzystów doby stanisławowskiej, in: *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, red. Jerzy Grobis, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, p. 87–99.

Beresnevičiūtė-Nosálová Halina, *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius: Vaga, 2001.

Burba Domininkas, Vieno karinio konflikto atspindžiai: iš Stanislovo Vitanovskio korespondencijos, in: *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 181–186.

- Chorążyczewski Waldemar, Rosa Agnieszka, Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna – spuścizna egodokumentalna, in: *Egodokumenty: tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, red. Waldemar Chorążyczewski, Arvydas Pacevičius, Stanisław Roszak, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 11–21.
- Civinskas Remigijus, Glemža Liudas, *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*. Monografija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2019.
- Czubaty Jarosław, *Zasada „dwóch sumień“: normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa: Neriton, 2005.
- Grobis Jerzy, Stanisław August Poniatowski w staropolskich opiniach lat 1792–1794. Przyczynek do rozpadu Rzeczypospolitej, in: *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, red. Jerzy Grobis, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, p. 116–131.
- Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Kądziała Łukasz, Sapicha Franciszek, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIV/4, s. 143, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993, p. 605–611.
- Kamińska Janina, Akademia wileńska w latach 1792–1799, in: *Rozprawy z dziejów oświaty*, 2000, t. 40, p. 3–21.
- Kraszewski Józef Ignacy, *Polska w czasie trzech rozbiorów, 1772–1799: studia do historii ducha i obyczajów, 1791–1799*, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1875, t. 1–3.
- Litauer Jan Jakub, *Materiały do dziejów sądownictwa okupacyjnego w Polsce, 1795–1796*, Warszawa: Skład Główny w Księgarni E. Wende i S-ka, 1916.
- Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Szrednicki Czesław, *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1777–1794: spisy: sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota / Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karininkai, 1777–1794: sąrašai: štabas, kavalerija, artilerija, inžinierių korpusas ir pėstija. Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów, 1777–1794*, t. 2, Kraków: Księg. Akademicka, 1999, t. 2.
- Mościcki Henryk, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, Wilno: nakładem „Kurjera Litewskiego“, 1910–1913, t. 1.
- Mościcki Henryk, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, Wilno: nakładem „Kurjera Litewskiego“, 1914, t. 2.
- Pacevičius Arvydas, Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryptys, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 113–126.
- Pacevičius Arvydas, Egodokumentų tyrimai: senos erdvės – nauji horizontai, in: *Bibliotheca Litwana IV: privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas / Private Writings and Egodocumentary Heritage*, Vilnius: Akademinė leidyba, 2017, p. 11–20.
- Rabowicz Edmund, Poczobut (Odlanicki–Poczobut), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVI/1, s. 112, Wrocław [i in.]: Polska Akademia Nauk, 1983, p. 52–62.
- Rolnik Dariusz, II rozbiór kraju w opiniach szlachty okrojonej Rzeczypospolitej i jego wpływ na postawy obywateli wobec powinności względem ojczyzny w pierwszej połowie 1793 roku, in: *Studia Historyczne*, 2002, s. 2, p. 127–146.
- Rolnik Dariusz, O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej w 1792 roku, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2004, t. 1, p. 73–95.
- Rolnik Dariusz, Obraz Rosji i Rosjan w opiniach polskiej szlachty koronnej wschodnich Kresów Rzeczypospolitej w latach 1788–1793. Z dziejów stereotypu Rosji i Rosjan w Polsce doby nowożytnej, in: *Stereotypy narodowościowe na pograniczu*, red. Włodzimierz Bonusiak, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2002, p. 290–304.
- Rolnik Dariusz, Postawy szlachty polskiej z terenów II zaboru pruskiego wobec nowych władz w 1793 r., in: *Dyplomacja. Polityka. Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Idzi Panic., Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2001, p. 278–288.
- Rolnik Dariusz, *Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792 – styczeń 1793)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000.

- Rolnik Dariusz, Urzędnicy centralni i nadworni Polski (Korony) wobec konfederacji targowickiej 1792–1793, in: *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, red. Jerzy Grobis, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, p. 177–193.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Laisvė išvykti: asmens judumo kontrolė Tado Kosciuškos sukilimo metu, in: *Istorija*, 2018, t. 112, Nr. 4, p. 4–32.
- Wójtowicz Jerzy, Społeczeństwo polskie po trzecim rozbiore. Opór – przystosowanie – kolaboracja, in: *Oświeceni wobec rozbiorów Polski*, red. Jerzy Grobis, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, p. 227–244.
- Żbikowski Piotr, Wstęp, in: *Między rozpaczą i nadzieją: antologia poezji porozbiorowej lat 1793–1806*, zebrał i opracował Marek Nalepa (*Biblioteka Tradycji. Seria Pierwsza*, nr 56), Kraków: Collegium Columbinum, 2006, p. VII–XVIII.
- Żytkowicz Leonid, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1938.
- Бурба Доминикас, Отцы и дети на стыке эпох. Семейные отношения князей Радзивиллов в конце XVIII – начале XIX в., in: *Материнство и отцовство сквозь призму времени и культур: материалы IX международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 13–16 октября 2016 г.*, Смоленск–Москва: Изд-во СмолГУ, ИЭА РАН, 2016, т. 2, р. 378–380.
- Де-Пуле Михаил Федорович, *Станислав-Август Понятовский в Гродне и Литва в 1794–1797 годах*, Санкт-Петербург: Типография Майкова, 1871.
- Дьяков Владимир Анатольевич, Т. Костюшко и его соратники после сражения при Мацейовице (1794–1798), in: *Славяноведение*, 1993, Nr. р. 64–75.
- Макарова Галина Дмитриевна, Действия родственников и друзей, оказавшихся в России участников движения Тадеуша Костюшко, направленные на облегчение их участи (по новым архивным материалам), in: *XVIII век: славянские и балканские народы и Россия*, Сборник статей, ответственный редактор и автор предисловия Инна Ивановна Лещилковская, Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1998, p. 165–173.
- Макарова Галина Дмитриевна, Новые материалы о пребывании участников движения Т. Костюшко в России, in: *Славяноведение*, 1994, Nr. 3, p. 43–50.
- Макарова Галина Дмитриевна, О пребывании участников движения Т. Костюшко в России (по неопубликованным архивным материалам), in: *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*, ответственный редактор Борис Владимирович Носов, Москва: Институт славяноведения РАН, 1999, p. 178–188.
- Овчинников Реджинальд Васильевич, Письма, in: *Советская историческая энциклопедия*, Москва: Советская энциклопедия, 1968, т. 11, p. 168–169.

DOMININKAS BURBA – istorikas, Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijos Ugdymo programų grupės docentas. Mokslinių interesų kryptys: nusikalstamumo istorija, Vilniaus ir Vilniaus regiono socialinė istorija Naujaisiais laikais, permainingos Lietuvos visuomenėje XVIII–XIX a. sandūroje, kelionių ir turizmo istorija, egodokumentika.

Elektroninis paštas domininkasb@gmail.com

REFLECTIONS OF INHABITANTS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA ON POLITICAL CHANGES AT THE END OF 1794 TO 1795 ACCORDING TO THE DATA OF PRIVATE CORRESPONDENCE

DOMININKAS BURBA

Vytautas Magnus University Education Academy

The article is dedicated to the research of the private correspondence of inhabitants of local voivodeships in the Grand Duchy of Lithuania in the period between the end of 1794 and the first three quarters of 1795. The aim of the article is to see the reactions of state or powiat officers, regular nobles, bishops, lower ranking clerics and friars, university professors and military officers towards changes that were eliminating the statehood and to reveal general tendencies of the letters. The letters that mention political changes in the Grand Duchy of Lithuania at the end of the year 1794 to the first three quarters of 1795 are not many – 24 pieces. Most of the letters were written from rural areas, provincial towns and boroughs, 5 letters are from Vilnius and 3 from Grodno. Sometimes the letters mention the Supreme Board of the Land, the Russian imperial institution, which then had taken over the governance. In very seldom cases the fact of swearing oath to the Empire is mentioned. The topic of loyalty to the new government is also rare, mostly when talking about communication with the newly formed administration or officers of the foreign army. The letter that stands out is the one by Feliks Warzyński, the flagbearer of Samogitia and elder of Tirkšliai, the text of which is addressing the breaking of the law during a dietine. The most common topic of private correspondence is the factor of the Russian Imperial army. The authors that wrote on these topics mention taxes, supplying of food and feed, lootings, and the options of protecting their possessions. The letters mention pursuit of favour from the top military leadership and commanders of units. This was a pragmatic, situation based pursuit. The reverberations of the 1794 uprising of T. Kościuszko are not ample in the private correspondence. Residents of the Grand Duchy of Lithuania complained and pleaded, for themselves or their relatives, regarding their status of prisoners, also property and food taken by the military in the course of the uprising. The style of most letters is sufficiently calm and business-like, although sometimes bursting with sadness, hopelessness and uncertainty. Sometimes they tell of the very situation of this deep crisis, mentioning the devastation of the land, hunger and difficulty in communicating.

Keywords: the Grand Duchy of Lithuania, the Russian Empire, private correspondence, the 1794 uprising of Tadeusz Kościuszko, the Third Partition of the Commonwealth of Both Nations, loyalty, military.